Cihannüma
Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi
Sayı XII/1 – Temmuz 2026, 1-30
Doi: 10.30517/1735424
Araştırma Makalesi

XV. YÜZYIL BURSA'SINDA AZATLI KADINLARIN İKTİSADİ ROLLERİ: GAYRİMENKUL VE KREDİ İLİŞKİLERİ

Ş. Şule İyigönül Atasağun*
Habibullah Habib**

Öz

Osmanlı hukuk ve iktisat tarihinde hürriyetine kavuşan bir bireyin toplumsal sisteme entegrasyonu, sadece hukuki bir statü değişimi değil, mülkiyet üzerinden şekillenen bir ekonomik özneleşme sürecidir. Çalışma, 1455-1492 yılları arasındaki Bursa Şer'iyye Sicilleri üzerinden, sosyal hiyerarşinin alt bir kesimini oluşturan azatlı cariyelerin (atikeler) gayrimenkul mülkiyeti ve kredi ilişkileri ile sosyoekonomik rollerini, belgelerin değerlendirilmesi yoluyla ortaya koymaktadır. Araştırmanın temel problematiği, yakın geçmişe kadar efendilerinin mülkiyetinde olan bu kadınların, hürriyet sonrası sermaye birikimi ve mülkiyet tasarrufu yoluyla nasıl bağımsız birer iktisadi aktöre dönüştükleridir. Elde edilen bulgular; azatlı kadınların mütevazı konutların yanı sıra kârhâne (imalathane) ve çiftlik gibi üretim odaklı taşınmazları yönettiklerini, mahkemede bizzat temsil kabiliyeti sergilediklerini ve Avrupa'daki coverture sistemiyle kıyaslandığında oldukça özerk bir hukuki zeminde hareket ettiklerini göstermektedir. Çalışma, literatürde genellikle ihmal edilen XV. yüzyıl özelinde, azatlı kadınların iktisadi öznelliğini kanıtlayarak bu alandaki bilgi birikimini zenginleştirmeyi hedeflemektedir.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, suleiyigonul@gmail.com, Orcid ID: https://orcid.org/0000-0001-9891-5257

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ülkeleri Hukuk Sistemleri Anabilim Dalı. İstanbul/Türkiye. habibullah.habib@marmara.edu.tr, Orcid ID: https://orcid.org/0000-0002-5532-012X

Makale Geliş Tarihi / Received Date: 05.07.2025 Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28.04.2026

Anahtar Kelimeler: Bursa, XV. yy, Azatlı Cariyeler, Gayrimenkul, Borç-Kredi İlişkileri, Osmanlı Kadını.

Economic Roles of Manumitted Women in Fifteenth-Century Bursa: Real Estate and Credit Relations

Abstract

In Ottoman legal and economic history, the integration of an individual who gained their freedom into the social system was not merely a change in legal status, but a process of economic subjectification shaped by property ownership. This study, using the Bursa Sharia Registers from 1455-1492, reveals the socio-economic roles of freed slave women (atikes), who formed a lower segment of the social hierarchy, through their real estate ownership and credit relationships, by evaluating the documents. The fundamental problem of the research is how these women, who until recently were the property of their masters, transformed into independent economic actors through capital accumulation and property management after gaining their freedom. The findings show that freed women managed production-oriented properties such as workshops and farms in addition to modest residences, demonstrated the ability to represent themselves in court, and operated on a highly autonomous legal basis compared to the coverture system in Europe. The study examines the often neglected role of freed women in the 15th century in the Ottoman legal and economic history. Specifically in the context of the 21st century, it aims to enrich the body of knowledge in this field by demonstrating the economic subjectivity of freed women.

Keywords: Bursa, 15th Century, Freed Slave Women, Real Estate, Debt-Credit Relations, Ottoman Woman.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti ve hızla gelişen bir ticaret ve yönetim merkezi olarak Bursa, Osmanlı toplum yapısını anlamak için eşsiz bir zenginlik sunmaktadır. Şehrin demografik çeşitliliği ve en eski mahkeme kayıtlarının bu şehre ait olması, Bursa'yı bu dönemin sosyal ve ekonomik dinamiklerini incelemek için ideal bir merkez haline getirmektedir. Bursa sicilleri, İstanbul sicillerinden sonra sayı ve muhteva zenginliği bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde şer'iyye sicillerinin en erken tarihli örneklerine sahip olan Bursa mahkemesindeki en eski tarihli sicil 1455-1486 (H.860-891) yıllarına ait olan A/199

numaralı defterdir; siciller 1923 yılına kadar devam eden bir seri özelliği taşımaktadır.[1]

Mikro tarihçilik bağlamında ele alınan bu araştırma, XV. yy. Bursa toplumunda kadın nüfusunun dikkate değer bir bölümünü teşkil eden azatlı cariyelerin yaşamlarına ışık tutmaktadır. Bursa Mahkemesi'ne ait 1.062 adet defter serisi içerisinden[2], çalışmanın sınırlarını belirleyen 1455-1492 yıllarını kapsayan defterler örneklem olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda, koleksiyonun çekirdeğini oluşturan A/3, A/4, A/8, A/19, A/20 ve serinin en eskisi olan A/199 numaralı sicil defterleri incelenmiştir. Çalışma; toplumun alt katmanını oluşturan cariyelerin ve özellikle kayıtlarda "atike" olarak ifade edilen azatlı kadınların konumlarını, gayrimenkul mülkiyeti ve kredi ilişkileri ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır. Bunun için bahsi geçen defterlerden seçilen yetmiş sekizi azatlı kadınların gayrimenkul mülkiyetine, otuz ikisi kredi ilişkilerine ait olmak üzere yüz on belgeden istifade edilmiştir.

Literatürde kölelik ve cariyelik müessesesi, son yıllarda artan çalışmalarla farklı bölge ve dönemler özelinde incelenmiştir. Öncü çalışmalarda kölelik genellikle hukuki statü, askeri işleyiş ve emek gücü üzerinden ele alınırken[3], güncel tarih yazımı odağı sosyal aktörlere ve gündelik yaşama kaydırmıştır.[4] Bu minvalde yapılan araştırmalar; Konya, Diyarbekir, Sofya, Kırım, Kıbrıs ve Rodosçuk gibi farklı şehirlerde coğrafi merkezlerde köle mevcudiyetini ve mülkiyet ilişkilerini ortaya koymuştur.[5] Literatürün bir diğer önemli ayağını ise kölelerin toplumsal

1 Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 8; Habibullah Habib, "Osmanlı Hukukunda Bürokratik Geleneğin Tesisi: Bursa Kadılığı ve Kadı Sicillerinin Oluşumu", Kadim Dergisi, sy.7, Sakarya 2024, s. 158; Mefail Hızlı, "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, sy.1, Bursa 2003, s.369.

2 Salih Pay, Bursa Kadı Defterleri ve Önemi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt:10, sy.2, Bursa 2001*,* s. 87.

3 Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", Türkiye'de *Toprak Meselesi-Toplu Eserleri*, İstanbul 1980; Nihat Engin, Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998; Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, çev. Bahar Tırnakcı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

4 Fırat Yaşa, "Three Enslaved Husbands: Layers of Enslavement in the Early Modern Crimean Khanate", *Journal of Islamic Studies*, Oxford 2026; Muhammet Aksu ve Fırat Yaşa, "Eşiktekiler: IV. Mehmed Dönemi Bursa'sında Mükateb ve Müdebber Köleler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.27, sy.50, Bursa 2026.

5 İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl), *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989; Zübeyde Güneş Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", *Karadeniz Araştırmaları*, VII, 2005; Ümit Ekin,"17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 29, sy. 47, 2010; Ümit Güler, "Osmanlı Diyarbekiri'nde Köle ve Cariyeler (18. ve 19. yy.)", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* , Cilt-Sayı 60, İstanbul 2021; Ümit Güler, "17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicillerine Göre Kölelik İddiası Karşısında Hürler ve Âzatlılar", *İslâm Medeniyeti Araştırmaları*

savunmasızlıkları ve maruz kaldıkları istismarlar gibi "kırılganlık" temalı tartışmalar oluşturmaktadır.[6]

Mevcut alanyazın incelendiğinde, kölelik kurumunun iktisadi ve sosyal boyutlarının ağırlıklı olarak XVII. yy. ve sonrası üzerinde şekillendiği görülmektedir. Ancak imparatorluğun kurumsal ve iktisadi kimliğinin inşa edildiği XV. yy. Bursa'sı özelinde, azatlı kadınların mülkiyet üzerinden birer iktisadi fail (agency)[7] olarak varlık gösterdikleri alan büyük ölçüde boş kalmıştır. Bu çalışma, söz konusu kronolojik boşluğu doldurarak, azatlı kadınların sadece hane içi hizmette değil, gayrimenkul yönetimi ve finansal döngü gibi doğrudan kamusal alanlardaki rollerini verilerle incelemektedir. Bursa verileri, Osmanlı mülkiyet işleyişinin en alt sosyal tabakadan gelen kadınları dahi kapsayan karakterini ve bu kadınların mülkiyet yoluyla kazandıkları toplumsal görünürlüğü ispatlaması bakımından özgündür.

Yapılan inceleme neticesinde, kroniklerde ve geleneksel tarih anlatılarında genellikle arka planda kalan, dolayısıyla literatürde sosyo-ekonomik görünürlüğü kısıtlı bir grup olarak dikkat çeken kadınların hukuki, sosyal ve ekonomik profillerine dair verilerle tarih yazımına katkı sağlanması hedeflenmiştir. Bu çalışma, arşiv belgeleri (şer'iyye sicilleri) aracılığıyla kadınların toplumsal ve iktisadi alandaki mevcudiyetlerini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Söz konusu görünürlük, kadınların arşiv kayıtlarındaki izlerinin takibiyle mümkündür. Bu doğrultuda çalışmanın temel odağını, azatlı kadınların hürriyetlerini kazandıktan sonraki süreçte mülk edinme yöntemleri, edindikleri mülk çeşitleri ve borç alma-verme tasarrufları üzerinden tesis ettikleri ticari bağlar vasıtasıyla topluma entegrasyon biçimleri oluşturmaktadır. Çalışmada metodolojik olarak nicel ve nitel yöntem benimsenmiştir. Bu kapsamda Bursa şer'iyye sicillerindeki yüz on azatlı cariye kaydı, gayrimenkul mülkiyet muamelesi ve bunların niteliği, finansal işlemler gibi konular üzerinden tasnif edilmiş, elde edilen veriler aracılığıyla yorumlanmıştır. Bu yöntem, münferit vakalardan hareketle XV. yy. Bursa'sındaki azatlı kadınların iktisadi profiline dair genel bir perspektif sunulmasına imkân tanımıştır.

Dergisi (İMAD), 2017, II, sy. 2, s. 169-194.İbrahim Etem. "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 36, Konya 2014.

6 Fırat Yaşa "Between Life And Death: Slaves And Violonce in Crimean Society in The Last Qoarter of 17th Century", *SUTAD*, 47 (2019); Yahya Araz, "Cariyeler, Efendiler ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul'unda Hamile ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790-1880)", *Kebikeç*, sy.37, İstanbul 2014.

7 Suraiya Faroqhi'nin *Women in the Ottoman Empire A Social and Political History* isimli çalışmasında kullandığı "the agency of women" ifadesi, kadınların toplumsal ve hukuki süreçlerde sadece birer nesne değil, bizzat eylemlerin faili, stratejik kararların yürütücüsü ve hukuki süreçlerin aktif özneleri olduklarını belirtmek için kullanılan bir terimdir. Bu çalışmada azatlı cariyelerin kendi adlarına mahkemeyi kullanma, mülkiyet yönetme ve kredi piyasasına dâhil olma pratikleri değerlendirilirken bu kavramsal çerçeve referans alınmıştır.

Elde edilen bulgular içerisinde en dikkat çekici olanı, yakın bir geçmişe kadar efendilerinin mülkiyetinde olan bu kadınların, azat edildikten sonra mülk edinebilen ve mülkü üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilen bağımsız birer iktisadi aktöre dönüşebilmeleridir.[8] Söz konusu statü değişimi, azatlı kadınların sadece özgürlüklerini kazanmakla kalmadıklarını, aynı zamanda karşı cinsle doğrudan ticari ilişkiler kurabilen, mahkemede bizzat görünürlük sergileyen ve toplumsal dokuya iktisadi güçleri ile eklemlenen failler haline geldiklerini teyit etmektedir.

Ancak cariyelerin hürriyetlerine kavuşması mülkiyet üzerinden bir sosyal mobilite sunsa da, her azat işleminin ekonomik bir başarı hikayesiyle sonuçlanmadığı unutulmamalıdır. Sicil kayıtlarına yansıyan mülkiyet ve kredi ilişkileri "ekonomik failleri" görünür kılarken, hürriyet sonrası herhangi bir sermaye birikimi sağlamayan, toplumsal ağların dışında kalarak sefalete düşen veya korumasız kalan azatlıların varlığı, arşiv belgelerinin sessiz kaldığı bir başka gerçekliği temsil etmektedir. Literatürde kölelik kurumunun gerek azat öncesi süreçte barındırdığı şiddet ve istismar hikayeleri gerekse azat sonrası ortaya çıkan ekonomik güvencesizlik gibi sorunları, farklı dönem ve bölgeler özelinde ele alınmıştır.[9] Kölelikten hürriyete geçiş sürecinin çok katmanlı bir yapısının olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda çalışma, literatürde vurgulanan bu kırılganlık ihtimallerini saklı tutarak; XV. yy. Bursa'sında mülkiyet edinme ve kredi piyasasına dâhil olma yoluyla iktisadi birer özne olarak toplumsal yapıya entegre olabilen azatlı kadınların kayıtlarına odaklanmaktadır. Bu çalışma, XV. yy. Osmanlı Bursa'sında kölelikten hürriyete geçen kadının mülkiyet üzerinden kazandığı toplumsal ve hukuki varlığı görünür kılmayı hedeflemektedir.

1. Bursalı Azatlı Cariyelerin Gayrimenkul Mülkiyeti

Osmanlı hukuk sistemi, mülk edinimi konusunda cinsiyetler arası bir ayrım gözetmemiştir. Hukuki düzenlemeler, her iki taraf için de eşit mülkiyet hakları ve hukuki işlem ehliyeti öngörmektedir. "Kadın İslam hukukunda bir hak süjesi değil hakkın tarafıdır" ilkesi[10] uyarınca kadınlar medeni durumlarına veya hür/azatlı olma statülerine bakılmaksızın bu haklarını kullanmışlardır. Fiil ehliyetine sahip olan

---

8 Cariyelerin mülkiyet edinme hakkını elde ettikleri özgürleşme süreçleri; efendi-cariye ilişkisinin hukuki çerçevesi, azat edilme pratiklerinin çeşitliği ve azatlı kadınların kamusal alandaki ilk görünürlükleri hakkında daha geniş bir değerlendirme için bkz. (Şule İyigönül Atasağun, Bursa Şer'iyye Sicillerinde Cariye ve Azatlı Kadınlar (1456-1512): Azat Edilme Süreçleri ve Osmanlı Toplumundaki Yansımaları, 7 (8), 2025, s.471-500.

9 İzzet Sak, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler 17. Ve 18. Yüzyıllar* (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1992; Yaşa, a.g.e; Araz, a.g.e.

10 Mehmet Akif Aydın, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24 , Ankara 2001, s. 86-94.

kadınların, alım-satım, hibe, miras ve vasiyet gibi yollarla her türlü taşınır ve taşınmaz malın sahibi olabildikleri görülmektedir.[11]

Osmanlı toplumunda tezahür eden sosyo-hukuki işleyiş, çağdaş Avrupa uygulamalarıyla kıyaslandığında radikal bir farklılık arz eder. Hanawalt[12] ve Erickson'ın[13] Geç Ortaçağ Londra'sı ve Erken Modern İngiltere için tanımladığı *coverture* sistemi, evli kadını hukuki bir sessizliğe mahkûm ederek mülkiyet ve sözleşme yetkisinin tamamen kocaya devrederken; Bursa sicilleri, kadının dini kimliği veya sosyal statüsü fark etmeksizin müstakil mülkiyet haklarını koruduğunu ortaya koymaktadır. Avrupa toplumlarında bekar ve yabancı kadınların ekonomik hayata katılımı yerel loncalar ve topluluklar tarafından bir "tehdit" olarak algılanıp engellenirken[14], 1450'ler Bursa'sında, kökeni itibarıyla "yabancı" ve sosyal bağlarından kopuk olan azatlı kadınlar, mülk edinme ve finansal döngüye girmeleri karşısında bir baskı veya izolasyona maruz kalmamışlardır.

Mülkiyet hakkı, doğuştan hür kadınlarla sınırlı kalmayıp azat edilmiş cariyeleri de kapsamıştır. XV. yy. Bursa şer'îyye sicilleri, pek çok azatlı cariyenin gayrimenkul sahibi olduğunu göstermektedir. Konuya ilişkin verilerin mahkemeye yansıması; doğrudan gayrimenkul alım-satım işlemleri, efendilerinin vasiyeti, efendi yahut eşlerinin taşınmaz hibe etmesi, terekelerinde yer alması ve bir borca karşılık rehin vermelerine dair yapılan kayıtlar sayesinde gerçekleşmiştir. Belgeler aynı zamanda azatlı kadınların XV. yy.'da yargı mekanizmasını ne denli aktif kullandıklarını da teyit etmektedir. Nitekim Jennings, Gerber, Faroqhi ve Zarinebaf-Shahr'ın XVI. yy. ve sonrasını kapsayan çalışmaları, kadınların serbestçe ve düzenli şekilde mahkemeyi kullandıklarına dikkat çekmektedir.[15]

Bir cariyenin hürriyetine kavuştuktan sonra mülk edinme süreci, araştırmanın temel sorularından biridir. Mahkeme kayıtları, edinim yollarının azatlı kadınların sosyal statüleri ve ekonomik kapasitelerine göre şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu süreçler temel olarak dört ana başlık altında tasnif edilebilir:

---

11 Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2017, s. 331.

12 Barbara A. Hanawalt, *The Wealth of Wives (Women, Law and Economy in Late Medieval London* , Oxford University Press, (Oxford 2007), s. 58.

13 Amy Louise Erickson, *Women and Property in Early Modern England* , Routledge Pres, (New York 1995), s. 3.

14 Sheilagh Ogilvie, "How Does Social Capital Affect Women? Guilds and Communities in Early Modern Germany", The American Historical Review 109, no.2 (2004), s. 335.

15 Ronald C. Jennings, "Women in Early 17Th Century Ottoman Judicial Records-the Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, sy 18.1, 1975, s. 53-114; Haim Gerber, *Gerber, Haim. "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700".IJMES 12 (1980).*; Suraiya Faroqhi, "Loncalar Dışındaki İşçiler: Gezgin Tüccarlar, Kadınlar ve Köleler", baf-Shahr, "Osmanlı Kadınları ve 18. yüzyılda Adalet Arama Geleneği", *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline Zilfi Çev. Alpay Necmiye (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002).

Efendi Bağışları: Azat eden efendinin sağlığında yaptığı hibeler veya vefatından sonra bıraktığı vasiyetler, azatlı cariyelerin mülk edinmesinde önemli bir rol oynamıştır.[16]

Evlilik Yoluyla Edinim: Nikah akdi neticesi mehir olarak taşınmaz verilebilmesi ve eşlerin yaptığı hibeler yoluyla gerçekleşen intikaller bu kategoride yer alır.

Şahsi Birikimlerle Satın Alma: Belki de en dikkat çekici kategori, azatlı cariyelerin kendi sermayeleri ile yaptıkları alımlardır. Kayıtlar her ne kadar mülk ediniminin finansal kaynağını her zaman açıkça belirtmese de alıcı konumundaki cariyelerin mesleklerine dair ibareler, onların kendi tasarrufuyla mülk edindiğine işaret etmektedir.

Miras Yoluyla: Eş veya çocuklarının vefatı üzerine miras kalan gayrimenkuller de azatlı cariyelerin mülk sahibi olmasını sağlamıştır.

Mülk edinimindeki çeşitlilik sayesinde azatlı kadınların, Bursa'nın kentsel dokusunda birer mülk sahibi olarak yer edindikleri görülür. XV. yy. Bursa sicillerinde gayrimenkul sahibi kadınlar arasında azatlı cariyelerin sayısı azımsanmayacak düzeydedir. Azatlı cariyeler bazen işlemin doğrudan tarafı olmalarıyla, bazen de mahalle tanımlarında sınır komşusu olarak zikredilmesiyle belgelenmiştir. Dolaylı ve doğrudan göstergeler, azatlı cariyelerin hürriyetlerini iktisadi bir güçle tahkim ettiklerini ve gayrimenkul piyasasında aktif birer figür haline geldiklerini doğrulamaktadır.

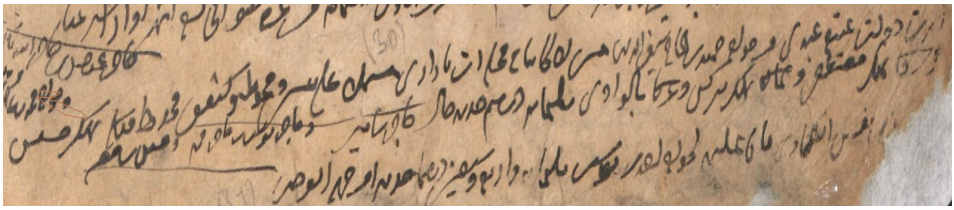
Azatlı kadınların önemli bir kısmı, gayrimenkul alım-satım işlemlerindeki bedellere bakıldığında, mütevazı evler edinmişlerdir. Bununla birlikte, bazıları bu durumun ötesine geçerek sermaye birikimi sağlamış, çok odalı evler, atölyeler/imalathane (kârhâne) satın almış ve hatta atölyelerde çalışan köle veya mükatebeleri istihdam etmişlerdir.[17] Bu çeşitlilik, azatlı cariyelerin toplumsal hiyerarşi içerisinde belirli bir hareketlilik gösterdiğine işaret eder.

Kadı sicillerinin erken dönem kayıtları arasında, azatlı bir kadının gayrimenkul alımını tescil eden ilk örnek, Belge 1'de sunulmuştur:

---

16 Buluğ çağından önce veya hemen bu yaşlardayken satın alınan kız veya erkek köleler İslam dini esaslarına göre ve evin öz evlatlarından asla ayırt edilmeden, büyük bir sevgi ve şefkat içinde yetiştirilirdi. Bundan dolayı azad edilen köleye azad esnasında veya vasiyeti yolu ile bir gayrimenkul bırakması sıkça rastlanılan bir durumdu ve bu bağışı anlaşılır kılmaktadır. Bkz. Antonie Olivier, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul* (İstanbul: Kesit Yayıncılık), s. 106.

17 Sahillioğlu, "15. Yüzyıl Sonunda Bursa'da İş ve Sanayi Hayatı: Kölelikten Patronluğa", s. 184.

Belge 1*: Menzil Satışı 199A-1b*

Kayıtta şöyle yazmaktadır;

Abdi'nin azatlısı Devlet, Hoca Hamid bin Hacı Seyfeddin'den At Pazarı Mahallesi'nde bulunan bir menzilini 300 geçerli dirhem-i cedîd mukabilinde satın aldı. İlgili menzil; iki beyt, bir avlu ve bir kenefi[18] *içermekte olup kıble tarafı Hüseyn'in, doğu tarafı Mustafa'nın ve kuzey tarafı Nergis'in mülkleri ve batı tarafı vadi ile sınırdır. Hacı Şahin, Hacı Yusuf bin Hacı Mehmed ve Hüseyin bin Hızır. Çehârşenbe. [19 Muharrem 860].*

1455 tarihli kayıt (Belge 1), Osmanlı toplumunda azatlı bir kadının mülk edinme pratiğini ortaya koyan erken dönem belgelerinden biridir. Belgeye göre, Abdi tarafından azat edilen Devlet isimli cariye, hür bir kadın olarak, Bursa'nın merkezi mevkilerinden At Pazarı'nda Hoca Hamid'den bir ev satın almıştır. Kayıttaki fiziksel tasvir ve belirlenen bedel, taşınmazın mütevazı ölçekte olduğunu belirtmektedir. İşlemin en dikkat çekici yönü ise, Devlet'in satın alma işlemini tescil ettirmek üzere vekil tayin etmeksizin bizzat mahkemeye müracaat etmesidir.

300 dirhem mukabilinde satın alınan bu menzil; iki oda (beyt), bir avlu ve bir heladan oluşmaktadır. Bu fiziksel yapı, XV. yy. Bursa'sında orta ölçekli, müstakil bir aile konutunu betimlemektedir. Evin sınırları tanımlanırken zikredilen Hüseyin ve Mustafa gibi erkek isimlerinin yanı sıra, kuzey sınırında Nergis isimli bir kadının mülkünün bulunduğu görülmektedir. Mahalle dokusunda kadınların mülk sahipliği üzerinden yan yana geldikleri ve azatlı hür bir birey sıfatıyla aynı hukuki zeminde komşuluk ilişkisi kurduklarını kanıtlamaktadır. Azatlı bireyin kentsel dokuda dışlanmadığı, aksine diğer mülk sahipleriyle mekânsal bir süreklilik içinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bulgular, azatlıların Osmanlı toplumundaki entegrasyon düzeyine dair bir kesit sunmaktadır.

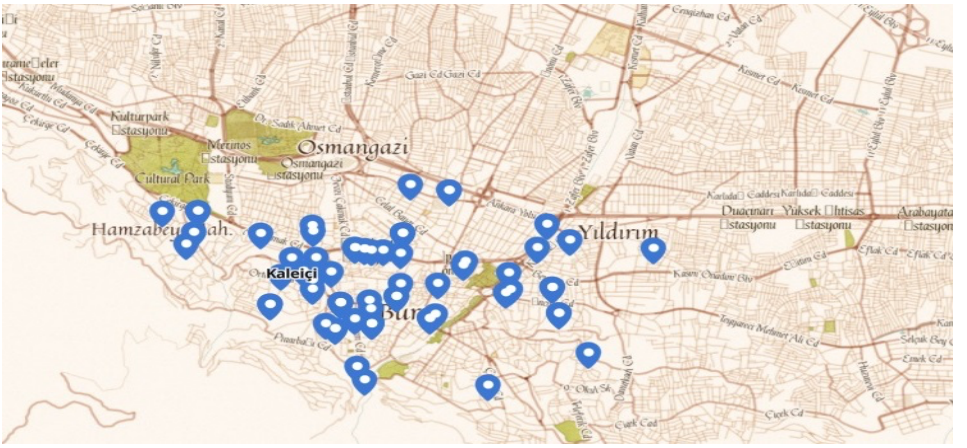
Klasik dönem Osmanlı toplumunda azatlı bireylerin mülkiyet hakkını herhangi bir kısıtlama olmaksızın kullanabildikleri belgeyle teyit edilmiştir. Bir kadın, karşı cinsle (Hoca Hamid) aracısız bir ticari ilişki kurmuş ve bunu mahkeme huzurunda bizzat tescil ettirmiştir. Belgeye yansıyan bu durum, mahkemelerin

[18] Kenef, tuvalet anlamına gelmektedir. Bkz. Uğur Tanyeli, "Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. Yüzyıllar)",*Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Der. Suraiya Faroqhi ve Christoph Neumann (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), s. 336.

toplumun en alt katmanından gelen bireylerin dahi haklarını güvence altına alabildikleri erişilebilir birer tescil mekanizması olduğunu doğrulamaktadır.

Azatlı cariyelerin bu hukuki entegrasyonu, mekânsal düzlemde de karşılık bulmaktadır. Azatlı cariyelerin belirli mahallelerde kümelenmek yerine şehrin genelinde varlık gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Harita 1- 1455-1492 yılları arasında Bursa'da Azatlı Cariyelerin Mekânsal Dağılımı

Metodolojik Not: Çalışma kapsamında incelenen azatlı kadınlara ait yüz on kayıttan %59'u (65 örnek), mahalle bilgisinin kesin olarak saptanabilmesi sayesinde haritalandırmaya dâhil edilmiştir. Mahalle isimlerindeki tarihsel değişimler, Kâmil Kepecioğlu'nun Bursa Kütüğü (Bursa Büyükşehir Belediyesi 2009) isimli eseri üzerinden kontrole tabi tutularak doğrulanmıştır. Lokasyonu netleştirilemeyen veriler ve kayıtta yer ismi verilmeyen mahalleler incelemenin mekânsal doğruluğunu korumak adına harita kapsamı dışında tutulmuştur.

Azatlı cariyelerin şehir dokusundaki dağılımı incelendiğinde, bu kadınların belirli bir bölge ile sınırlı kalmadıkları, şehrin farklı mahallelerine heterojen bir biçimde yayıldıkları görülmektedir. Azatlıların, Bursa'nın geleneksel idari merkezi olan Kaleiçi bölgesinden ziyade, kentin ticari kalbi sayılan Hanlar ve Çarşı bölgesine komşu mahallelerde yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Şehir merkezindeki bu yoğun dağılımının yanı sıra; Çakallı Mescidi (Hamidiye), İshak Paşa (İnegöl), Lala Şahin Paşa (Kemalpaşa), Bilad-ı Yunus gibi yerlerde mülkiyet kayıtlarına rastlanmaktadır. Bu yer isimleri, azatlı kadınların mülkiyet ağlarının Bursa'nın dış çeperlerine ve yakın çevre kazalarına kadar uzandığını işaret etmektedir.

XV. yy. Bursa'sına dair mahalle bazlı gayrimenkul fiyatlarını içeren sistematik verilerin literatürdeki eksikliği, azatlıların yerleşim alanları konusunda kesin bir finansal karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte Harita 1, azatlıların kentsel mekânla kurdukları ilişkiyi, üretim ve tüketim alanlarına yakın olma eğilimleri üzerinden açıklama imkânı sunmaktadır. Harita verilerinde "Kale içi" bölgesindeki mülkiyet kayıtlarının seyrekliği, kentin bu idari merkezinde mülk edinim maliyetlerinin yüksekliği ve mülkiyetin ırsî yollarla nesiller arası aktarımıyla

ilişkilendirilebilir. Söz konusu yerleşik ve yüksek maliyetli yapı, azatlı cariyelerin kentin bu en eski çekirdeğinde kendilerine yer bulmalarını kısıtlamış görünmektedir. Neticede azatlı kadınların, mülk edinim imkânlarının daha esnek olduğu ve ticari dinamizmin yükseldiği "Kale dışı" mahallelerde yoğunlaştıkları müşahede edilmektedir. İleride yapılacak kantitatif çalışmalarla mülk değerleri netleştiğinde, azatlıların mekânsal tercihleri ile ekonomik imkânları arasındaki korelasyon daha somut bir düzlemde değerlendirilebilecektir.

Azatlı cariyelerin şehir ekonomisindeki rollerini ve toplumsal sisteme eklemlenme biçimlerini tam olarak kavrayabilmek için, mülklerin yalnızca mekânsal dağılımına odaklanmak yeterli değildir. Bu noktada, gayrimenkul işlemlerinin hukuki mahiyetine ve bu işlemlerin piyasa içindeki karakterine mercek tutmak gerekmektedir. Zira mülkiyetin devir biçimleri, azatlı cariyelerin iktisadi yetkinliğinin sadece mülk edinmekle sınırlı kalmadığını, birer yatırım aracı olarak yönettiklerini göstermektedir. İncelenen kayıtlar üzerinden oluşturulan aşağıdaki tablo, azatlı kadınların gayrimenkul tasarruflarındaki ilgi alanlarını ve işlem türlerine göre dağılımını ortaya koymaktadır.

Tablo 1- Azatlı Cariyelerin Yer Aldığı Gayrimenkul Kayıtlarındaki Konu Dağılımı

Konu	Konu Yüzdesi
Alıcı	%42
Satıcı	%34
Vakfetme	%14
Hibe	%9

Tablo 1'deki veriler, azatlı cariyelerin gayrimenkul piyasasındaki varlık nedenlerini nicel olarak ortaya koymaktadır. Veriler incelendiğinde, azatlı kadınların gayrimenkul piyasasında aktif oldukları görülmektedir. Nitekim ilgili grup, söz konusu işlemlerin %42'sinde "müşteri" (mülk edinen) sıfatıyla en yüksek orana sahipken, bunu %34 ile "bayi" (satıcı) rolü takip etmektedir. Bu yoğun ticari nitelikteki alım-satım işlemlerini; vakfetme (%14) ve hibe (%9) gibi mülkiyet devirleri izlemektedir.

Azatlı kadınlar gayrimenkul piyasasında en fazla "alıcı" rolüyle karşımıza çıkmaktadır. %42'lik pay ile en büyük kategoriyi oluşturan alım işlemlerinde, satıcıların %65'ini erkekler, %29'unu ise kadınlar oluşturmaktadır. Veriler, azatlı kadınların mülkiyet transferi gerçekleştirebilecek düzeyde mali serbestiyete sahip olduklarını ve cinsiyetler arası ticari ilişkilerde hukuki bir engel yaşamadıklarını göstermektedir. Eşlerden yapılan alımların (%19) bir kısmı ise gerçek birer ticari işlem olabileceği gibi, miras hukukundan kaynaklanan mülk koruma veya tasarruf gayesi de taşıyor olabilir. Öte yandan, azatlı kadınların mülk ediniminde en düşük oran (%3) ile beytülmalden (devlet hazinesi) yapılan alımlar görülmektedir. Varis bırakmadan vefat edenlerin devlet hazinesine intikal eden miras parçalarının nakde

dönüştürülmesi amacıyla yapılan satışlara azadlı kadınlar da iştirak edebilmekte ve mülk alabilmektedirler.

Bursa özelinde gözlemlenen bu mülkiyet pratikleri, Osmanlı mülkiyet sisteminin, hiyerarşinin alt basamağındaki bir kadının da sistemde etkin bir özne olarak yer alabildiğini kanıtlayan uç örnektir. Ankara ve Kayseri sicilleri üzerine yapılan çalışmalar, kadınların gayrimenkul piyasasında pasif mülk sahipleri olmadığını, aktif "yatırımcılar" olduklarını ortaya koymaktadır. Özellikle Ankara'da 1592-1600 döneminde kadınların satış işlemlerinin alım işlemlerine oranının %81 gibi yüksek bir seviyede seyretmesi, mülkiyetin iktisadi bir araç olarak kullanıldığını kanıtlar.[19] Jennings'in Kayseri üzerine araştırmalarında mülkiyet transferlerinin %40'ında kadınların bizzat taraf olması,[20] Gerber ve Faroqhı'nin çalışmalarıyla birleştiğinde; kadınların mülklerini bizzat yönettiklerini ve Bursa'daki azatlı cariyelerin pratiklerinin imparatorluk sathındaki yapısal bir sistemin parçası olduğunu doğrulamaktadır.

Bu bağlamda Bursa verilerine dönüldüğünde, azatlı kadınların gayrimenkul kayıtlarının %34'ünde satıcı rolünde oldukları görülmektedir. Bu kadınlar, mülklerini %69 gibi yüksek bir oranla erkeklere devretmişlerdir. Hemcinslerine yapılan satışların %12 ile sınırlı kalması, ticari sirkülasyonun daha çok karşı cinsle gerçekleştiğini göstermektedir. Eşlere yapılan satışların %8 civarında seyretmesi ise, mülkiyetin aile içinde tutulması veya borç-alacak ilişkilerinin tasfiyesi gibi hukuki stratejilerin bir yansıması olarak okunabilir.

Osmanlı toplumunda hayır amaçlı mülk vakfetme kültürü, azatlı cariyeler tarafından da benimsenmiştir. İncelenen kayıtların %14'ü vakıf muamelelerine aittir. Azatlı kadınların mülklerini vakıf statüsüne geçirmeleri, vakfetme uygulamasının sadece hanedan mensuplarına veya elit kesime mahsus olmadığını, toplumun her katmanından bireylerin iktisadi gücü nispetinde sahip oldukları mal varlığını hayır hizmetleri için vakfettiğini göstermektedir.[21]

Mülkiyetin rızaya dayalı karşılıksız bir başkasına devri olan hibe işlemleri, azatlı cariyeler özelinde %9'luk bir paya sahiptir. Yapılan hibeler içerisinde eşlerin payı %57 gibi kayda değer bir orandadır. Evlilik bağı içerisinde mülk transferinin farklı yollarla aktarılabildiği anlaşılmaktadır. Diğer hibe muameleleri ise genellikle azatlı bir kadından hemcinsi olan bir başka azatlıya veya anneden kızına yönelik gerçekleşen aile içi ya da dayanışma odaklı devirleri içermektedir.

---

19 Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, (çev. Hamit Çalışkan), İstanbul 2014, s. 195.

20 Jennings, "Women in Early 17th Century", s. 100.

21 Maydaer, 16. Yüzyılın ilk yarısına dair yaptığı araştırmada 261 vakfın 12'sinin saray mensubu kadınlara, 101'nin azat edilmiş cariyelere ait olduğunu tespit etmiştir. Bkz. Saadet Maydaer, "Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar ve Mal Varlıklarının Kaynakları" (Vakıf Kuran Kadınlar, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019), s.145.

2. Bursalı Azatlı Cariyelerin Gayrimenkul Mülkiyetine Dair Örnekler

1455-1492 yıllarını kapsayan Bursa sicil kayıtları, azatlı cariyelerin sahip olduğu evlerin (menzil) piyasa değerlerinin genellikle 1.000 dirhem civarında seyrettiğini, ancak bu bedelin mülkün niteliğine göre 200 ila 10.000 dirhem gibi geniş bir skalada değiştiğini göstermektedir. Dönemin konut yapısını anlamlandırmak gerekirse; tek odalı[22] bir evin 200 dirhem değerinde olması[23], buna karşın dört odası, dükkânı, avlusu, abdest alma yeri ve su haznesi bulunan geniş bir yapının 10.000 dirheme ulaşması[24] fiziksel özelliklerinin değer üzerindeki doğrudan etkisinden kaynaklanmaktadır. Fiyat çeşitliliği, azatlı cariyelerin homojen bir grup olmadığını, barınma düzeyinden ticari yatırım potansiyeline kadar farklı ekonomik katmanlarda yer aldıklarını anlatmaktadır. Bu bölümde, azatlı kadınların mülk alım-satım süreçleri üzerinden sergiledikleri sosyal ve iktisadi hareketlilik vakalar üzerinden incelenecektir.

2.1. Mülk Alımı

Düşük bedelli mülklerin genellikle "kulübe" niteliğinde yapılar olduğu söylenebilir. Bursa beytülmaline intikal eden Azeb Bey Mahallesi'ndeki 200 dirhem değerindeki tek odalı ev, buna misal verilebilir. İlgili mülk, beytülmal tarafından satışa çıkarılmış, ve Selçuk binti Abdullah isimli azatlı kadın tarafından satın alınmıştır. Yıllık 8 dirhem arsa mukataası olan ev, Mevlâna İsmail ve Seyyid Ahmed'in mülkleriyle komşudur. Bu tablo, sadece bir gayrimenkul satışı değil, Osmanlı mahallesindeki sosyal geçirgenliğin de bir resmidir. Bir tarafta toplumun seçkin tabakasına mensup "Seyyid" ve "Mevlâna" unvanlı kişilerin mülkleri, hemen yanlarında ise azatlı bir kadının tek odalı kulübesi yer almaktadır. Kaydın içeriği şöyledir;

> *Bursa beytülmal emini Mehmed bin Hazma tarafından vekâleti şeran sabit olan Gönen bin Mehmed, mezkûr müvekkilinin, hâmil-i kitâb azatlı Selçuk binti Abdullah'a beytülmale Azeb Bey Mahallesi'nde vefat eden Turgut bin Sevindik'in terekesinden intikal eden ve yıllık arsa mukâtaası 8 dirhem olan bir menzili 200 dirhem mukabilinde sattığını ikrar etti. İlgili menzil; adı geçen mahallede olup sadece bir beyti içermektedir. Menzilin kıble tarafı Mevlâna İsmail'in mülkü, doğu tarafı Seyyid Ahmed'in mülkü, kuzey ve batı tarafı umumî yol ile sınırdır. 3A-401b (Zilkade 885-Ocak 1481).*

---

22 İncelen kayıtlarda oda ifadesi "beyt" olarak ifade edilmektedir, Arapça ev demektir. Bkz. Nebi Bozkurt, "Ev", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1995, Cilt 11, s. 502-507. XV.yy. Bursa sicillerinde "beyt" odayı ifade ediyor olmalıdır. Yılmaz, Osmanlı tipi evlerin oda temelli olduğunu belirtir. Oda, çadırdan hatta otağ kelimesinden türemiştir. Odalar, bağımsız ve çok işlevlidir. Bkz. Emre Can Yılmaz, "Fetih Ve Sonrasında İstanbul'da Barınma Kültürü", *İstanbul Ansiklopedisi*, 2015; Hane, beyt, oda ve ev terimleri hepsi ikamete uygun odalar için kullanılır. Bkz. Yerasimos, "16. Yüzyılda İstanbul Evleri", s.309.

23 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-401b (Zilhicce 885-Ocak 1481).

24 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2655), A/199-38b (Cemâziyelahire 860-Mayıs 1456).

Belgeler, azatlı cariyelerin yalnızca mütevazı konutlarla sınırlı kalmadığını, bazılarının yüksek değerde mülkler edindiğini de göstermektedir. Selver binti Abdullah'ın Yeni Bezzaz Mahallesi'nde Hayyât (terzi) Mustafa bin Yusuf'tan 7.000 dirheme ev satın alması[25] veya Gülşah binti Abdullah'ın eşi Kasap Mustafa bin Hamza'dan Kapan Musası Mahallesi'nde üç odalı ve bir cumbalı odası olan bir evi 4.800 dirheme satın alması[26], azatlı cariyelerin ekonomik hareket kabiliyetini yansıtmaktadır.

Özellikle eşler arasındaki satışlar, evlilik birliğinin azatlı kadınlar için bir mülk edinme kanalı olarak işlev gördüğünü teyit etmektedir. Nitekim Kasap Amed'in azatlısı Kasap el-Hac bin Abdullah'ın, eşi (kasap Veli azatlısı) Tavus binti Abdullah'a Kavaklu Mescidi Mahallesi'ndeki evini 4.500 dirheme satması, iktisadi hareketliliğin nesnel bir yansımasıdır.[27] "Kasap" mesleğindeki efendilerin azatlı kölesi olan bu çiftin ortalama üstü bir mülke sahip olması, azatlıların kendi sınıfsal çevreleri içinde ciddi bir refah düzeyi yakalayabildiklerini göstermektedir. Öte yandan, Sürur binti Abdullah'ın, Acem Alişah bin Hâce Şah ile vekil kullanmadan Bursa Tahtakale Mahallesi'ndeki bir odalı, sofalı, avlulu ve kenefli, mukataa arsalı evini 1.100 dirhem bedelle yaptığı satın alma işlemi[28] ile Bursa toplumundaki farklı aktörlerin (yabancı tüccar ve azatlı cariye) ekonomik etkileşimleri izlenebilmektedir.

2.2. Mülk Satımı

Azatlı cariyeler gayrimenkul piyasasında sadece alıcı değil, aynı zamanda mülklerini nakde çeviren veya yatırım amaçlı el değiştiren aktif satıcılar olarak da yer almışlardır. Hoca Mehmed Karamanî Mahallesi'nde bulunan bir odalı, kenefli olan bir evin, Hayyât Tatlı Ahmed bin Lütfullah'ın eşine 1.000 dirheme satılması, kadınlar arası mülkiyet devrine mütevazı bir örnektir. [29] Benzer şekilde Baba Ali'nin azatlısı Devlet binti Abdullah, Hacı Baba Mahallesi'nde bulunan beyt, sofa, avlu ve keniften müteşekkil evini 900 dirhem karşılığında İğneci Hacı Seyyid Ahmed bin Hacı Ömer'e satmıştır.[30]

Azatlı kadınların mülk satışlarındaki dikkat çeken bir diğer yön, toplumun en üst tabakalarıyla kurdukları hukuki ve iktisadi ilişkilerdir. 1456 tarihli bir belge, müşteri ve satıcının kadın olduğu, ancak sosyal statü farkının belirgin olduğu bir kayıttır. Mahkemedeki bu işlemde taraflar; hanedan mensubu bir hanım ile bir azatlı cariyedir. Fatih Sultan Mehmed'in halası, Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun, vekili Hoşkadem bin Abdullah aracılığı ile, Şehabeddin Paşa'nın zevcesi Benefşe binti Abdullah'tan, Kafir Mahallesi'ndeki Gazi Hüdavendigar Vakfı ve Şehabeddin

25 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2464), A/8- 48b (Cemaziyülevvel 896- Mart 1491).
26 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2655), A/199-195b (Zilkade 895-Eylül 1490).
27 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-276a (Safer 885-Nisan 1480).
28 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2476), 20A-192b (Cemaziyelevvel 918-Temmuz 1512).
29 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-235b (Zilkade 884-Ocak/Şubat 1480)
30 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2655), A/199-4b (Muharrem 860-Ocak 1456).

Paşa Vakfı komşuluğunda bulunan menzili 1.800 dirheme satın almıştır.[31] Şehabeddin Paşa gibi üst düzey bir devlet adamıyla evli olan Benefşe'nin konumu, azatlı kadınların sadece mülkiyet yoluyla değil, evlilik bağları vasıtasıyla da toplumun en üst tabakalarına dikey bir geçiş yapabildiklerini göstermektedir.

Bursa'nın uluslararası bir ticaret merkezi olması, azatlı kadınların ekonomik etkinliğini yerel sınırların dışına da taşımıştır. Şehre gelen ve hanlarda konaklamak yerine mülk edinmeyi tercih eden, yabancı tüccarların mülk edinim süreçlerinde, satıcı tarafında azatlı cariyeler de yer alabilmekteydi. Örneğin, Tebrizli tüccar Hâce Seydi Ahmed bin İvazşâh, Hoca Enbiya Mahallesi'ndeki bir beytten oluşan ortak avlu ve keneften müteşekkil evini azatlı Selver binti Abdullah'tan 1.200 dirheme satın almıştır.[32] Dönemin konut piyasasında tek odalı yapıların çok daha düşük fiyatlarla el değiştirdiği göz önüne alındığında, Selver'in satıştan ciddi bir kâr elde ettiği ve yabancı bir tüccarla girdiği pazarlıkta mülkünün değerini piyasa ortalamasının üzerine taşıyabildiği söylenebilir. Diğer taraftan, azatlı cariyelerin yabancı sermaye ile doğrudan temas kurabildiği görülmektedir.

2.3. Hukuki Temsil, Şahitlik ve Vekalet İlişkileri

Kadınların hukuki işlemlerdeki etkin varlığı, azatlı kadınların mülkiyet haklarını koruyan ve tescil eden temel bir mekanizma olarak da karşımıza çıkar. Mahkeme kullanım alışkanlıkları incelendiğinde; Kayseri'de kadınların %80 gibi yüksek bir oranla vekil tayin etmeksizin mahkemeye bizzat müracaat etmeleri, Amasya'da %63, Karaman ve Trabzon'da ise %47 seviyelerinde seyreden şahsî temsil oranları, azatlı kadınların içinde bulundukları hukuki atmosferin erişebilirliğini teyit eder niteliktedir.[33] Bursa özelindeki azatlı cariyeler de bu erişebilirliğin bir parçası olarak, mülkiyet haklarını bizzat veya vekilleri aracılığıyla tescil ettirmişlerdir.

Türkistanlı Necmeddin'in vefatından önce, azatlı eşi Ayşe binti Abdullah'a İbn-i Kazzaz Mahallesi'nde bulunan bir beyt, avlu ve kenefli bir evini 1.200 dirheme satması, bu işleyişin pratik bir yansımasıdır. İlgili satışa iki erkek ve iki kadın şahitlik ederek, mülkün Ayşe'ye ait olduğuna beyan etmişlerdir.[34] Bu uygulama, İslam hukuku açısından hukukî davalarda "iki erkek veya bir erkek iki kadın" şeklindeki şehadet nisabı kuralının mahkemede karşılığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.[35]

Osmanlı vekâlet uygulamalarına dair siciller incelendiğinde, vekil tayin edilen şahısların çoğunlukla erkeklerden oluştuğu görülmekle birlikte, bazı kayıtlar kadınların da bu rolde etkin olduğunu ispat etmektedir. Kadın vekiller hem akit

---

31 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2655), A/199-16b (Rebiulevvel 860-Şubat 1456).

32 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-353b (Ramazan 885-Kasım 1480).

33 Jennings, "Women in Early 17th Century", s.110.

34 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-339b (Zilhicce 885-Ocak 1481).

35 Hukukî davalarda şahitlik nisabı ile ilgili detaylı nazari bilgi için bkz. Kemal Yıldız, *İslâm Yargılama Hukukunda Şahitlik* (İstanbul: Hâcegân Akademi Kitaplığı, 2005), s.151-63.

işlemlerinde hem de mahkemelerdeki ikrar ve tasdik süreçlerinde faal bir şekilde yer almışlardır. Verilerde azatlı kadın vekiller ile müvekkilleri arasında çoğu zaman bir akrabalık bağına rastlanmaması, vekalet görevlendirmelerinin aile içi dayanışmanın ötesinde, güven ve liyakat ilişkilerine dayalı "üçüncü şahıs" görevlendirmeleri üzerinden olduğu anlaşılmaktadır.[36]

Vekil kadınlar arasında azatlı cariyelerin yer alması, sosyal mobilite açısından dikkat çekicidir. Örneğin, tüm tarafların kadınlardan oluştuğu bir belgede Hamza Bey'in atîkesi Gülşah, Nefise binti İsa'nın vekili olarak hareket etmektedir. Nefise, Gülşah'ın vekaleti aracılığıyla, iki yetimin vasisi olan Mehmed'in atîkesi Gülbahar binti Abdullah'a, Kavaklu Mescidi Mahallesi'ndeki mahzenli ve odalı evini bey bi'l-istiğlal usulüyle 1.000 dirheme satmıştır.[37] Alıcı, satıcı, vekil ve vasi gibi tüm kilit rollerin hür ve azatlı kadınlar tarafından üstlenilmiş olması, belgeyi toplumsal cinsiyet rolleri açısından değerli kılmaktadır.

Bir zamanlar köle statüsünde olan bir kadının, hür bir kadının vekili olabilmesi veya yetim haklarını koruyan bir vasi konumunda olması, dönemin sosyoekonomik yapısındaki geçirgenliği yansıtmaktadır. Uygulamalar, vekalet kurumunun Osmanlı toplumunda Hanefî fıkıh öğretisiyle tam bir uyum içinde yürütüldüğünü göstermektedir. Hanefî âlimlerin vekil olma şartları arasında cinsiyet kısıtlaması öngörmemesi, kadınların vekil olarak tayin edilmelerinde fıkhî bir engel olmadığını açıkça göstermektedir. Özellikle kadınların erkeklere vekâlet ettikleri örnekler, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında dikkat çekicidir. Bu pratikler, Osmanlı kadınının kamusal alandaki görünürlüğünü, hukukî ve iktisadî sahada erkeklerle benzer düzeyde etkinlik gösterebildiğini ortaya koymaktadır.[38]

2.4. Üretim ve Tarımsal Mülkiyet: Dükkân, Bahçe ve Çiftlik

Azatlı cariyelerin sahip oldukları mülk çeşidi çoğunlukla ev olmakla birlikte, ticari ve tarımsal nitelikli farklı mülk türlerine de sahip oldukları görülmektedir. Üretime yönelik gayrimenkul edinimleri, azatlı kadınların ekonomik üretim safhalarında yer aldığını yansıtmaktadır. Örneğin, Sarraf Hamza Bali bin Ali'nin atîkesi Gülçiçek binti Abdullah, İstanbul kadılarından Süleyman'dan Mücellid Mahallesi'nde bulunan debbağ dükkanını 4.000 dirheme satın almıştır.[39] Gülçiçek'in debbağ dükkânını bizzat işletip işlemediği kesin olarak bilinmese de mülkü kiraya

---

36 Habibullah Habib, *Osmanlı Hukukunda Finans Temin Yöntemleri: XV-XVI. Asır Bursa Şer'iyye Sicilleri Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul 2023, s. 126.

37 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-345a (Cemâziyelahire 885-Ağustos 1480).

38 Vekâlet akdinin farklı hukukî işlemlerde uygulaması ile ilgili Osmanlı tecrübesi ve hukukî tahliline dair geniş bilgi için bkz. Habib, "Osmanlı Hukukunda Finans Temin Yöntemleri: XV-XVI. Asır Bursa Şer'iyye Sicilleri Örneği", s. 86-88, 124-26, 201-6 ve 298-99; Habibullah Habib, "Osmanlı Devleti'nde Vekâlet Akdinin Uygulanması (1008- 1009/1599-1600 Tarihli B-18 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicili Örneği)", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7, sy 1 (2021), s. 460-83; Yusuf Kılıç, *Osmanlı Hukuku'nda Vekâlet Sözleşmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019), s.62-120.

39 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-336b (Cemâziyelahire 885-Ağustos 1480).

vererek gelir elde etmeyi veya bir ortaklık çerçevesinde işletmeyi planladığı düşünülebilir.

Bursa'nın tekstil üretim merkezi olma hüviyeti, azatlı kadınların mülkiyet çeşitliliğine de yansımıştır. Kârhâne sahibi azadlı kadınların varlığı bu açıdan dikkat çekicidir. Gülbahar binti Abdullah'ın Hacılar Mahallesi'nde bulunan imalathanesini Mehmed bin Mehmed'e satması[40] ve Şeref bin el-Hac İvaz' ın imalathaneyi devrettiği şahıslar arasında İnci binti Abdullah'ın yer alması[41] kadınların sınai mülkiyet sahasındaki etkinliğini kanıtlamaktadır. Özellikle Kadifeci Ali bin Hamza'nın, atike Dilber binti Abdullah'a Maksem Mahallesi'nde içinde kârhane bulunan bir evi 3.000 dirheme satması kayda değer bir veridir.[42] Satıcının "kadifeci" olması ve Dilber'in içinde atölye barındıran mülkü satın alması, onun da kadife dokuma zanaatıyla meşgul olan bağımsız bir aktör olduğu çıkarımı yapılmasına imkân tanır.

Tarımsal mülkiyet açısından bakıldığında, azatlı kadınların meyve yetiştiriciliği ve bağcılıkla da iştigal ettikleri anlaşılmaktadır. Benefşe binti Abdullah'ın bir meyve bahçesini Selçuk binti Abdullah'a 700 dirheme satması.[43], iki azatlı kadının tarımsal üretim süreçlerindeki rolünü ortaya koyar. Bir diğer vakada Devlet binti Abdullah, Kaynarca yakınlarındaki üzüm bağını 2.600 dirheme Mevlâna Muslihiddin'e satmıştır.[44] Ayrıca Hâcce[45] unvanı ile dikkat çeken azatlı Gülbahar binti Abdullah'ın, Nefise binti Timurtaş'tan Koca Naib Mahallesi'ndeki değirmeni 2.000 dirheme satın alması[46] kadınların doğrudan üretime odaklı taşınmazlar üzerindeki tasarruflarını açıkça işaret etmektedir.

İncelenen belgeler arasında, üretime yönelik gayrimenkul ediniminin en istisnai boyutu Melike binti Abdullah'a aittir. Melike, eşi aşçı Yusuf'tan Bilâd-ı Yunus'ta bulunan bir çiftliği, içindeki tüm varlıklarıyla birlikte 7.000 akçeye satın almıştır. Bahsi geçen işlem her ne kadar satış olarak geçmişse de mahiyeti itibarıyla hibe niteliğinde bir mülkiyet transferi veya bir intikal olması da muhtemeldir. Her iki durumda da cariye menşeli bir kadının çiftlik sahibi statüsüne erişmesi, önemli bir tespittir. Zira ilerleyen yüzyıllarda çiftlik sahibi kadınların varlığına dair verilerin arttığı, hatta bazı eyalet kanunnamelerinin kadınların bu konudaki hak iddialarını

40 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2460), 5A-371a (Ramazan 893-Ağustos 1488).
41 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2460), 5A-419a (Şevval 893- Eylül 1488).
42 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2459), A/4-326b (Rebiülevvel 890-Temmuz 1485).
43 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2459), A/4-157a (Ramazan 889-Ekim 1484).
44 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2464), A/8-42a (Rebiyülahir 896-Mart 1491).
45 Hac ibadetini yerine getiren erkeklerin isimlerinin başına "hacı", kadınların isimlerinin başına "Hâcce" sözcüğü kullanılmaktaydı. Bk. İsmail Erünsal, *Yirmi İki Mürekkep Damlası*, (Timaş Yayınları, 2021), s. 258.
46 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2476), 20A-533 (Şaban 918-Ekim/Kasım 1512).

kapsayacak biçimde şekillendirildiği bilinmektedir.[47] Bu çerçevede Melike örneği, erken modern dönemin mülkiyet ilişkileri içerisinde somut ve kıymetli bir temsil teşkil etmektedir.

2.5. Azatlı Cariyelerde Gayrimenkul Vakfetme Örnekleri

Osmanlı toplumunda kadınların vakıf kurma kültürü, hayırseverlik ile toplumsal statüyü birleştiren güçlü bir mekanizmaydı. İster hanedan mensubu ister tebaadan olsun kadınlar, edindikleri mülkleri yalnızca kişisel bir zenginlik aracı olarak görmemiş, onları kamu yararına hizmet eden kalıcı eserlere dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Bu genel eğilim içinde azatlı cariyelerin vakfetme uygulamaları özellikle dikkat çekicidir. Geçmişteki kölelik statülerine rağmen bu kadınlar, mülkiyet haklarını kullanarak kendilerine özgü bir toplumsal konum inşa etmişlerdir. Onlar için mülk edinimi, sadece iktisadi bir kazanım değil, aynı zamanda toplumda kalıcı izler bırakma arayışının bir aracı olmuştur. Melik binti Abdullah'ın, Çardak Mescidi Mahallesi'ndeki bir beytli, gurfeli[48], müşterek kenefli evini vakfetmesi bu çabanın bir tezahürüdür. [49] Mahkemede bunu tescil ettirmiştir. Belge şöyledir;

Melik'in vakfiyesinde mülkünü kızı Benefşe' ye mütevelli tayin etmesi ve nesli tükendiğinde gelirin mahalle mescidinin ihtiyaçlarına aktarılması, mülkiyetin hem aile içinde korunmasını hem de kamusal bir faydaya dönüşmesini sağlamıştır. Benzer şekilde, Şehnevaz binti Abdullah da önce cariyesini, ardından Hacılar Mahallesi'ndeki evini vakfetmiştir.[50] Şehnevaz'ın bir zamanlar kendisi köle statüsündeyken, azat edildikten sonra hem cariye hem de taşınmaz sahibi olacak bir servet düzeyine ulaşması ve bu iki değerli varlığını hayır yolunda kullanması, ulaşılan sosyoekonomik gücün ve hayırseverliğin bir göstergesidir. Özellikle Şehnevaz'ın cariyesini azat etmek yerine, bir vakfa hizmet etmesi amacıyla vakfetmesi, dönemin vakıf anlayışındaki çeşitliliğe dair özgün bir tablo çizmektedir. Dikkat çekici bir diğer kayıtta ise; Ali bin İvaz, Bursa'nın Sürme köyünde bulunan ve Emir Seyyid Vakfı ile sınırdaş olan üzüm bağını vakfetmiştir.[51] Ancak azatlı bir cariye olan annesi Benefşe binti Abdullah kendisinin ihtiyaç içerisinde olduğunu beyan etmesi üzerine bağın kullanım hakkı kendisine bırakılmıştır. İlgili tasarruf, Benefşe'nin ihtiyaç halinde vakfedilen mülkten faydalanarak gayrimenkul edinme veya kullanma imkânı bulduğunu göstermektedir.

47 Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, 1. bs, çev. Necmiye Alpay, ed. Madeline C. Zilfi (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2000), s. 9.

48 Gurfe, zemin kat üzerinde çıkma, bulunduğu zemin kat yapısından daha büyük üst kat odası. Bkz. Yerasimos, "16. Yüzyılda İstanbul Evleri", s. 310.

49 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3- 81b (Muharrem 884-Nisan 1479).

50 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2459), A/4/4-5a (Muharrem 889-Şubat 1481).

51 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3 (Cemaziyelevvel 860-Nisan 1456).

Azatlı kadınların vakfetmeyi tercih etme nedenlerinden biri hayır işleme arzusu iken, bir diğeri de mülkün intikal edeceği geniş bir aile ağının yokluğu olmalıdır. Vefat durumunda mülklerin beytülmale (devlet hazinesine) veya eski efendilere kalma ihtimaline karşı, azatlı kadınlar mülkiyet üzerindeki iradelerini vakıf yoluyla ebedîleştirmişlerdir. Böylece azatlı cariyelerin, hürriyetlerini sadece hukuken değil, ekonomik ve sosyal bir mirasla tahkim ettikleri, Osmanlı toplumunun hayırseverlik geleneğine uyum sağladıkları ve katkıda bulundukları anlaşılmaktadır.

2.6. Gayrimenkul Hibe Patikleri

Azatlı eşlerin birbirlerine mülk hibe ederek bu tasarrufu mahkemede tescil ettirmeleri sicillerde sıkça karşılaşılan bir uygulamadır. Hibe etmenin temel motivasyonu, çocuksuz ve akrabasız çiftlerin, vefat durumunda eski efendilerinin veya beytülmalin miras payı almasını engellemek ve mülkiyetin sağ kalan eş nezdinde korunmasını teminat altına almaktır.

Fatma binti İlyas'ın atîkesi Kınalı binti Abdullah'ın, Musalla Iyd Mahallesi'ndeki bir beyt ve avlulu evi ile bazı ev eşyalarını eşi atîk Karaca'ya hibe etmesi, kadınların mülkiyet üzerindeki tasarruflarını doğrudan göstermektedir.[52] Benzer şekilde, Hacı İlyas bin Kutlu da eşi azatlı Nergis binti Abdullah'a Kara Şeyh Mahallesi'nde bulunan beyt, oda, fırın, kenef ve avludan oluşan evini hibe ederek tescil ettirmiştir. Kayıt şöyledir;

> *Hacı İlyas bin Kutlu, karısı Azatlı Nergis bt. Abdullah'a Kara Şeyh mahallesinde bulunan bir menzilini hibe etti. İlgili menzil; beyt, oda, fırın, kenef ve avluyu içermekte olup batı tarafı Hacı İvaz bin el-Lülüî'nin mülkü, doğu tarafı (…?), kıble tarafı umumî yol ve [güney tarafı] Semerci Azatlı İlyas bin Abdullah'ın mülküyle sınırdır. 199A-7b (Muharrem 860-Ocak 1456).*

Gerek mülkiyet aktarımları gerekse benzer hukuki işlemleri, azatlılar ekonomik geleceklerini güvence altına alma noktasında hukuk sistemini bilinçli bir araç olarak kullanmışlardır. Mülkiyetin hibe yoluyla devri, salt bir bağışlama değil, mülkün vefat sonrası efendi veya devlet intikalini engelleyen hukuki bir tedbirdir.

2.7. Mahalle Dokusunda Azatlı Kadınlar

Azatlı kadınların sosyal entegrasyonu, sadece mülk sahibi olmalarıyla değil, mahallenin mekânsal organizasyonundaki etkin varlıklarıyla da ölçülebilir. Mahkeme kayıtlarındaki "komşu tanıtımları", azatlı cariyelerin kentsel yerleşimdeki konumlarının dolaylı yoldan tespit edilmesine olanak tanımaktadır. Bursa şer'iyye sicillerindeki mülk tariflerinde, taşınmazın sınır komşularına dair verilen bilgiler, azatlıların şehir dokusunda ve mahalle oluşumunda ne denli yoğun bir biçimde yer aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Mesela, azatlı Doğan bin Abdullah', Turpaşa binti Süleyman'dan Sultan İmareti Mahallesi'nde bulunan beyt, oda, kenef, fırın,

---

52 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-341a (Cemâziyelahire 885-Ağustos1480).

avlu ve mahzenden oluşan bir evi satın alırken, mülkün konum tarifi doğusunda Devlet binti Abdullah isimli bir diğer azatlının mülkiyle komşu olduğunu göstermektedir.[53]

Azatlı cariyelerin kentsel aidiyetine dair bir diğer önemli veri ise ortak kullanım alanlarına dair tanımlardır. Mülkiyetin sadece müstakil bir kullanım değil, paylaşımlı alanlar üzerinden de şekillendiği görülmektedir. Hasan bin Mehmed, Kebir Mahallesi'ndeki bir evi 2.000 dirheme satın alırken, mülkün avlusunun İnci binti Abdullah ile ortak (müşterek) kullanıldığını belirtilmesi bu duruma örnektir.[54] Benzer şekilde, Saadet binti Abdi'nin Hoca Enbiya Mahallesi'nde 3.000 dirheme satın aldığı evin kenefinin, Melek binti Abdullah isimli azatlı cariye ile müşterek kullanıldığı detayı yer almaktadır.[55] Avlu ve kenef gibi mahrem odaklı alanların azatlı kadınlarla hür bireyler arasında ortak kullanımı, toplumsal hiyerarşinin gündelik yaşamda işlevsel bir "komşuluk hukuku" vasıtasıyla aşıldığını ve mekânsal bir bütünleşmenin tesis edildiğini göstermektedir.

3. Azatlı Cariyelerin Borç, Kredi İlişkileri

Osmanlı toplumunda borç-alacak ilişkileri, ticaretin ve günlük hayatın sürdürülebilirliğini sağlayan temel mekanizmalardı. İslam hukuku borç vermenin karz-ı hasen[56] şeklinde olmasını teşvik etse de karz-ı hasenin kredi ihtiyacını karşılayamadığı durumlarda farklı hukuki çözümlere müracaat edilmiştir. Müslümanlar, ilk dönemlerden itibaren faiz yasağını ihlal etmek yerine; muâmele-i şer'îyye, bey' bi'l-vefâ ve bey' bi'l-istiğlâl gibi hukuki yöntemleri tercih ederek nakit ve kredi ihtiyaçlarını gidermişlerdir.[57]

Bu finansal işlemlerin azatlı cariyeler özelindeki yansımaları, incelenen otuz iki belge ışığında incelenmiştir. Söz konusu kayıtların onu azatlıların alacaklı (finansör), yirmi ikisi borçlu (kredi kullanan) sıfatıyla yer almaktadır. Sayısal verilerin ötesinde belgeler, azatlıların sadece birer borçlu değil; gayrimenkulleri

53 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2655), A/199-7b (Muharrem 860-Ocak 1456).

54 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2655), A/199-52b (Receb 860-Haziran 1456).

55 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2655), A/199-15a (Rebiülevvel 860- Şubat 1456).

56 Karz-ı Hasen; Riya ve dünyevî beklenti karıştırmadan sırf Allah rızası için ve helâl maldan borç vermeyi ifade etmektedir. Bkz. Yunus Apaydın, "Karz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, 2001, s. 520-525.

57 Halil Sahillioğlu, "Muamele-i Şer'îyye", *İktisat Dergisi* 27, sy 164 (1978). Fıkıh kaynaklarında genel olarak, borç isteyen birine borç verecek kimsenin belirli bir malını vadeli ve daha yüksek bir fiyatla satıp tekrar peşin ve daha ucuza satın alması şeklinde tanımlanabilen "bey'u'l-'îne", Osmanlı toplumunda "muâmele-i şer'îyye" olarak bilinmektedir. Nakit ihtiyacının temini için karz-ı hasene alternatif olarak muâmele-i şer'îyye, bey' bi'l-vefâ ve bey' bi'l-istiğlâl gibi yöntemler yaygınlaşmış ve zamanla hukuki altyapıları oluşturulmuştur. Böylece, belirli bir hukuki prensiple hem ihtiyacı olan kimselerin finans temin etmesi sağlanmış hem de finans sağlayan kimseler sermayelerini işletmişlerdir. Bkz. Habibullah Habib, Osmanlı Hukukunda Finans Temin Yöntemleri: XV-XVI. Asır Bursa Şer'îyye Sicilleri Örneği, Doktora Tezi, İstanbul 2023, s. 147-48.

karşılığında istiğlâl yöntemi ile kredi temin eden, vakıflarla finansal ilişkileri kuran ve borçlarını ödeyerek mülklerini geri alan bağımsız ekonomik aktörler olduklarını doğrulamaktadır.

3.1. Finansör Olarak Azatlı Kadınlar

Azatlı cariyeler, piyasada sermaye sağlayan ve üretim araçlarını yöneten etkin aktörler olarak varlık göstermişlerdir. Atike Zeynep binti Abdullah'ın, Edirne'de ikamet eden eşi Kasap Hacı Yusuf bin Ali Buğra'ya 3.330 dirhem ve 40 filori Efrenci altın gibi yüklü bir miktarı borç olarak vermesi bu finansal etkinliğin en çarpıcı verilerinden biridir. Kayıt şöyledir;

> *Kasap Hacı Yusuf bin Süleyman, İskender bin Abdullah ve Ali bin Hacı Piri; Hoca Mahmud bin Keruz el-Harracî'nin azatlısı Zeynep bt. Abdullah'ın, Edirne'nin İmaret-i Bayezidiye mahallesinde sakin olan kocası Kasab Hacı Yusuf bin Ahi Buğra'nın zimmetinde karz cihetinden 3.330 dirhem-i cedîd ve 40 flori-i efrencî alacağı olduğuna dair şahitlik ettiler. Akabinde mezkûr alacaklı, alacağının tahsili için adı geçen Hoca Mahmud'u vekil tayin etti. Bu vekâlet, vekilin kabul ettiği takdirde şer'î sayılır. İşbu belge Edirne'ye gönderildi. 199A-3a (Muharrem 860-Aralık 1455).*

Azatlı bir kadın olan Zeynep, alacağını mahkeme huzurunda ispatladıktan sonra, mezkûr meblağın tahsili için Hoca Mahmud adlı bir kişiyi vekil tayin etmiştir. Vekil tayin edilen Hoca Mahmud'un borcunu tahsil etmek üzere Edirne'ye gitmesi beklenmektedir. Zeynep'in eşine önemli miktarda borç verebilecek mali bir güce sahip olması dikkat çekicidir. Şahitler huzurunda resmileşen hukuki tasarruf, 1455 yılı Bursa'sında azatlı bir kadının eşinden bağımsız mali bir güce sahip olduğunu ve haklarını yasal yollarla takip etme bilincini sergilemektedir.

Kredi piyasasında azatlı kadınların finansmanına esnaflar da başvurmuştur. Bu doğrultuda El-Hac Mehmed'in atiki Yusuf isimli esnafın, 1.000 dirhem tutarındaki nakit ihtiyacı için Dürdane binti Abdullah'tan finansman sağlaması ve Şehreküsdü Mahallesi'ndeki evini teminat olarak rehin vermesi, kadınların kredi piyasasındaki "sermaye sağlayan" konumunu görünür kılmaktadır.[58] Rehin işlemi, Dürdane'ye sermayesini güvence altına alma ve borcun ödenmemesi durumunda taşınmazı mülkiyetine geçirme imkânı sağlamıştır.

Azatlı kadınların iktisadi stratejileri, şahsi alacaklarının tahsili ve mülk edinim süreçlerinde de kendisini göstermektedir. Harâcî Hızır'ın atîkası Dürdane binti Abdullah, eşi Said Çelebi'nin atîki Hoşkadem'den olan mehir alacağına karşılık Kadirin Mahallesi'nde 700 dirhem değerindeki bir evi devralması bu duruma somut bir örnektir. Kayıtta Hoşkadem'in Dürdane'ye halen 400 dirhem borcu olduğunun belirtilmesi, sürecin ticari bir titizlikle takip edildiğini göstermektedir.[59] Bu vakalar, azatlı kadınların mehir gibi hukuki haklarını mülk edinimine dönüştürme ve nakit

[58] BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-81a (Safer 885-Mayıs 1479).
[59] BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-367a (Ramazan 885-Kasım 1480).

alacaklarını mülk devriyle garanti altına alma konusundaki bilinçli yaklaşımlarını ortaya koymaktadır.

3.2. Yüksek Hacimli Kredi İşlemleri

XV. yy. Bursa sicillerinden anlaşıldığı üzere, azatlı kadınlar sadece küçük çaplı borçlanmalarla sınırlı kalmamış, vakıflar ve uluslararası tüccarlarla yüksek meblağlı finansal işlemler yürütmüşlerdir. Bu kadınların ekonomik özgüvenleri, üstlendikleri işletme sorumlulukları ve gösterdikleri teminatların niteliğiyle belirginleşmiştir.

Azatlı kadınların kurduğu kredi ilişkilerini, yerel sınırları aşarak uluslararası ticaret hatlarına kadar uzandığı görülmektedir. Kefe'den (Kırım) Sayığ Yakub'un, Türk Ali'nin atîkesi Hâce Benefşe binti Abdullah'tan, dönemin rayicine göre üç mütevazı ev değerine eşdeğer olan 4.050 dirhem kredi alması, azatlıların bağımsız finansörler olarak piyasadaki ağırlığını sergiler. Hâcce Benefşe'nin taşıdığı "Hâcce" unvanı, onun sadece dindarlığının değil, aynı zamanda bu maliyetli seyahati finanse edebilecek ciddi bir servet birikimine sahip olduğunu da göstermektedir. Suraiya Faroqhi'nin de vurguladığı üzere, bu tür unvanlar kadınların uzun mesafeli seyahatleri karşılayabilecek mali güce eriştiklerinin dolaylı bir göstergesidir. Dolayısıyla mevcut veriler, azatlı kadınların sadece geçimlik bir hayat sürmediklerini, aksine büyük çaplı yatırımları ve kredileri yöneten ekonomik aktörler olduklarını doğrulamaktadır.

Sermaye ve üretim araçlarını elinde bulunduran bir diğer müteşebbis ise Ahmed'in azatlısı Melek binti Abdullah'tır. Melek, Göynüklü Hacı Sinan bin Bayram Bey'e ibrişim ve lök (boya maddesi) alımı için 7 ay sonunda ödemek üzere 5.000 dirhem borçlanırken; teminat olarak kölesi İbrahim'i, "bezirgân" denilen üç adet dokuma tezgahını ve stokundaki ibrişimi rehin bırakmıştır. Bu vaka, farklı bir şehirdeki tüccarla ticari ilişki kuran, köle ve tezgâh sahibi olan bir azatlı kadının, ipek ticaretindeki aktif ve profesyonel rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

3.3. Alternatif Finansman Yöntemleri: İstiğlâl

Azatlı kadınların finansal mekanizmalar içerisindeki konumları, sadece basit borçlanmalarla sınırlı kalmamış, döneminde yaygın olan karmaşık kredi yöntemlerine de sirayet etmiştir. Nitekim iki kız kardeş arasındaki borçlanma vakasında, Selçuk binti Hacı Yakup, kız kardeşi Fatma'dan iki cariyesini 3.600 dirheme satın almış ve eş zamanlı olarak bu cariyeleri aylık 200 dirhem mukabilinde bir yıllığına kardeşine kiraya vermiştir.[60] Bey 'bi'l-istiğlal[61] usulüyle gerçekleştirilen işlem, aslında mülkiyeti teminat göstererek nakit akışı sağlayan bir kredi modelidir.

---

60 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-182a (Şaban 884- Ekim/Kasım 1479).

61 Krediye ihtiyacı olan bir kimse, aslında elinden çıkartmak istemediği kendi mülkü olan bir malını bedelini geri verdiği zaman söz konusu malın tarafına iade edilmesi ve o zamana kadar da kendisine kiraya verilmesi şartıyla malum bir müddet dâhilinde sermaye sahibine belli bir bedel

Söz konusu finansal model, menkul kıymetlerin yanı sıra gayrimenkuller üzerinde de etkin bir biçimde uygulanmıştır. Örneğin, Kuzgun Mustafa'nın atîkesi Bülbül'ün evini Müezzin Emir bin Çelebi'ye 1.000 dirheme satması ve hemen ardından aynı evi aylığı 150 dirhemden kiralaması bu finansal modelin tipik bir uygulamasıdır.[62] Esasen bir satıştan ziyade kredi temini amacını taşıyan bu işlemde Bülbül, mülkiyetini bir yılın sonunda geri almak üzere müezzin Emir'den nakit sağlamıştır. Bu tür işlemlerde esas olan, sermaye sahibinin verdiği borca karşılık bir menfaat (kira geliri) elde etmesidir.

3.4. Teminat Modelleri ve Hukuki Çözümler: Rehin ve Vefâ

Azatlı kadınların kredi süreçlerinde, mülkiyetin bir teminat aracı olarak profesyonelce kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda en yaygın yöntem olan rehin, hem taşınmazlar hem de nitelikli iş gücü (köleler) üzerinden yürütülmüştür.

1456 tarihli bir belge, Benefşe binti Abdullah'ın ipek ticaretindeki borcuna karşılık Şehzade Hatun Mahallesi'ndeki evini rehin bıraktığını gösterir. Belge şöyledir;

> *Benefşe binti Abdullah, Selman bin Musa'ya ibrişim semeninden işbu kayıt ayının başından tam 1 yıla kadar müeccel 1000 rayiç dirhem borcu olduğunu ikrar etti. Akabinde mezkûr alacaklısına Şehzade Hatun mahallesinde bulunan ve beyt, sofa, fırın, abdest alma yeri ve avludan müteşekkil bir menzilini rehin bıraktı. İlgili menzilin kuzey tarafı Ahi Mahmud'un mülkü, kıble tarafı Şeyh Paşa Vakfı, batı tarafı Ali'nin mülkü ve doğu tarafı yol ile sınırdır. 199A-21a (Rebiülahir 860-Mart 1456).*

Taşınmazların kredi teminatı olarak kullanımı, Gülbahar binti Abdullah tarafından 1.500 dirhemlik borcu karşılığında gerçekleştirilen benzer bir rehin tasarrufunda da görülmektedir.[63] Bu finansal ekosistemde taşınmazların yanı sıra "nitelikli iş gücü" olarak görülen cariyeler de teminat unsuru olabilmektedir. Melik binti Yusuf'un hamam kira borcuna karşılık hem evini hem de dellâke olan cariyesi Gülistan'ı rehin bırakması[64], insan sermayesinin kredi piyasasındaki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

Mülkiyeti muhafaza ederek nakit ihtiyacını karşılama yöntemlerinden bir diğeri ise bey' bi'l-vefâ yöntemidir. Tutî binti Abdullah'ın evini Kadem'e 800 dirheme "vefâ yoluyla" satması[65], aslında taşınmazı ipotek ederek kredi sağlaması ve belirlenen sürede borcunu ödediğinde malı geri alma hakkını saklı tutması anlamına gelmektedir. Aynı usulü tercih eden Melik binti Abdullah da 1.800

---

mukabilinde satar. Habib, "Osmanlı hukukunda finans temin yöntemleri: XV-XVI. asır Bursa Şer'iyye Sicilleri örneği", s. 96.

62 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-383b (Ramazan 885-Kasım/Aralık 1480).

63 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458) A/3-40a (Zilkade 885-Ocak 1481).

64 3A-282a (Safer 885-Nisan 1480).

65 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-129b (Rebiülahir 884-Haziran/Temmuz 1479).

dirhemlik nakit ihtiyacını, evini Şirmerd'e vefâ tarikiyle devrederek gidermiştir. [66] Bu yöntemler, mülkü tamamen elden çıkarmak yerine bir teminat aracına dönüştürerek finansal ihtiyacı gideren birer "ipotekli kredi" modeli olarak işlev görmüştür.

Azatlı kadınların ticari kapasitelerini yansıtan en çarpıcı vaka, Nefise binti Mahmud Halife'nin, Sultan İmareti Evkafı'ndan Türbedar Hamamı'nı yıllık yaklaşık 8.000 dirhem bedelle işletmek üzere devralmasıdır.[67] Nefise'nin bu yükümlülük için cariyesini ve evini rehin vermesi, annesi Turpaşa' nın ise borca kefil olması, aile içi sermaye dayanışmasının ticari riskleri minimize etmedeki rolünü sergilemektedir. Hamam gibi kamusal bir işletmenin yönetimini üstlenmek, azatlı kadınların Bursa hizmet sektöründeki stratejik konumunu ortaya koymaktadır.

3.5. Borcun Hizmetle Ödenmesi

Mali gücü borç tasfiyesine yetmeyen azatlılar için hukuki sistemi, iktisadi yükümlülüğün fiziksel emeğe tahvil edildiği çözümler üretmiştir. Dilber binti Abdullah'ın, Fatma binti Ali'ye olan 1.000 dirhem borcuna mahsuben alacaklısına beş yıl boyunca hizmet etmeyi kabul etmesi, iktisadi bir yükümlülüğün hizmet akdine dönüştüğü bir uygulamadır. Bahsi geçen anlaşmanın mahkemede tescil edilmesi, gelecekte oluşabilecek ihtilafların önlenmesi adına hukuki bir güvence teşkil etmiştir.

3.6. Sosyal Güven ve Hukuki Temsil

Azatlı kadınlara yönelik toplumsal itimat, onların hukuki süreçlerde "vekil" olarak atanmalarında ve "kefil" olarak kabul edilmelerinde açıkça kendini gösterir. Bahsi geçen güven ilişkisi, Sultan Ahmed bin Fakih'in tasarrufunda görülmektedir. Sultan Ahmed, bir kadından olan 1.240 akçelik alacağını tahsil etmesi için azatlısı Hâcce Kadem binti Abdullah'ı vekil tayin etmiştir.[68] Ayrıntı verilmeyen vekil tayin belgesi ile, eski efendinin bir borç takibatı için azatlı cariyesinin sadakat ve becerisine itimat ederek ona temsil yetkisi vermiştir.

Kadınların hukuki ehliyetleri ve risk yönetimindeki rolleri sadece vekaletle sınırlı kalmamış, kefalet kurumunda da karşılık bulmuştur. Hayyât (terzi) Hamza bin el-Hac Ali, Cebe Ali Vakfı'ndan kredi kullanırken eşi Dürdane binti Abdullah'ın borcuna kefil olmuştur.[69] Dürdane'nin eşinin borcu için şahsi sorumluluk üstlenmesi, onun mahkemede reşit ve ehil bir birey olarak tanınmasının ötesinde, olası bir ödememe durumunda borcu karşılayabilecek ekonomik güce sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Azatlı kadınların ticari ve hukuki özne olarak hareket alanları Bursa yereli ile sınırlı kalmamış, şehirler arası bir nitelik kazanmıştır. Manisa'daki bir esnaftan alacağı olan Dürdane binti Abdullah'ın borcunu vekil aracılığıyla mahkemede takip

---

66 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-386b (Ramazan 885-Aralık 1480).
67 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3-357a (Recep 885-Eylül 1480).
68 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2462), A/7-345b (Zilkade 894-Eylül 1489).
69 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2464), A/8-21a (Rebiülahir 896- Şubat 1491).

etmesi[70], azatlıların sadece Bursa yerelinde değil, farklı şehirler ve dinler arası ticari-hukuki ağları kapsayan geniş bir alanda aktif olduklarını işaret etmektedir.

Kredi kullanım süreçleri incelendiğinde, azatlı kadınların aile veya eski efendi vesayeti olmaksızın, hem hemcinsleri ile hem de erkeklerle yoğun bir finansal etkileşim içinde oldukları anlaşılmaktadır. Karz-ı hasen gibi karşılıksız yardımlaşma yerine, muamele-i şerʿîyye, beyʿ bi'l-vefâ ve beyʿ bi'l-istiğlal gibi finansman yöntemlerinin tercih etmeleri, onların dönemin kredi piyasasına olan hakimiyetlerini ve ekonomik tavırlarını ortaya koymaktadır.

Azatlı cariyelerin kredi yöntemlerini bu denli bilinçli kullanabilmeleri, erken modern Avrupa'sındaki kabullerle zıtlık oluşturur. Bogucka'nın Avrupa için çizdiği, kadının kamusal varlığını hane içine ve dini faaliyetlerle sınırlayan tablonun gerisinde[71], Hristiyan teolojisindeki Havva figürü üzerinden kurgulanan "zayıf iradeli", "mantıksız" ve "erkeğin yönetiminde olması gereken bir varlık" imajı yatmaktadır.[72] Bu teolojik bariyerler Avrupa'da kadını kamusal ve iktisadi sessizliğe mahkûm ederken, Bursa sicilleri, Osmanlı uygulamasında azatlı bir kadının dahi vakıflarla finansal ilişki kurabildiğini, gayrimenkulünü teminat göstererek nakit akışı sağlayabildiğini ve büyük çaplı riskleri yönetebildiğini göstermektedir.

Netice itibarıyla, 1450'li yılların Bursa sicillerinde azatlı cariyeler özelinde gözlemlenen bu iktisadi hareketlilik, Argıt'ın da belirttiği üzere Osmanlı kadınlarının iktisadi gücünün sadece elit tabaka ile sınırlı kalmadığını doğrular niteliktedir.[73] Faroqhi'nin tespit ettiği üzere, Anadolu şehirlerinde kadınların kendilerine miras kalan gayrimenkul hisselerini korumuşlar yahut hızla nakit sermayeye dönüştürmüşlerdir. Sermayelerini kredi piyasasında işletmeleri, Bursa'daki azatlı cariyelerin bireysel kredi işlemlerinin imparatorluk sathındaki yapısal izdüşümdür.[74] Bu durum, Osmanlı mülkiyet ve kredi rejiminin, en alt sosyal tabakadan gelen kadınları dahi iktisadi birer özne olarak kuşatan karakterini ispatlamaktadır.

Sonuç

1455-1492 yılları arasındaki Bursa sicillerinden elde edilen yüz on vakadan oluşan (yetmiş sekiz gayrimenkul tasarrufu ve otuz iki kredi/borç ilişkisi) veri seti, azatlı cariyelerin Osmanlı iktisadi hayatındaki yerinin sadece bir "hukuki statü

70 BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2460), 5A-443a (Zilkade 893-Ekim/Kasım 1488).

71 Maria Bogucka, "Women and Religion in the Early Modern Period", Acta Poloniae Historica, 77, Polonya 1998, s. 5.

72 Sari Katajala-Peltomaa and Raisa Maria Toiva, Introduction to Medieval and Early Modern Experiences of Gender and Faith, Routledge Press, London and Newyork, 2021,s. 7.

73 Betül İpşirli Argıt, Women in the Early Modern Ottoman World: A Bibliographical Essay, Akademik Araştırmalar Dergisi, 2014.cilt: XV, sayı: 60, s: 10-12.

74 Suraiya Faroqhi, Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, çev. ,Özgür Türesay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s.251.

değişimi" olmadığını göstermektedir. Bursa'nın uluslararası bir ticaret merkezi olması ve işgücü ihtiyacının önemli ölçüde köle emeği ile karşılanması, azatlı kadınların iktisadi hareketliliğini diğer merkezlere kıyasla çok daha görünür kılmıştır. Bu ticari dinamizm içerisinde şekillenen bulgular; azatlı kadınların mülkiyeti sadece bir barınma ihtiyacı olarak görmeyip, onu hürriyetlerini tahkim etme ve ekonomik varlıklarını sürdürme stratejisine dönüştürdüklerini ortaya koymaktadır.

Azatlı kadınların şehir genelinde, hür bireylerle aynı mahallelerde mülk sahibi olmaları, toplumsal hiyerarşinin en altından gelmelerine rağmen mülkiyet yoluyla kentsel hayata hızla entegre olduklarını göstermektedir. Mekânsal analizler, azatlı kadınların yerleşim ve mülk sahibi olmada şehrin idari ve eski merkezi olan Kaleiçi'nin etrafında kalan yeni kurulan ve ticari yönden hareketli olan yerlere yakın mahallelerde yoğunlaştıklarını ortaya koymaktadır. Azatlı kadınların ekonomik imkânları dâhilinde bir mekân tercihi yaptıklarını ve sosyal izolasyona maruz kalmaksızın mahalle yapısında yer aldıkları anlaşılmaktadır.

Azatlı kadınların sadece mütevazı konutlar değil; imalathane, değirmen ve çiftlik gibi üretim odaklı taşınmazlara da sahip olmaları, iktisadi rollerinin çeşitliliğini belgelemektedir. Kredi piyasasında bizzat yer almaları ve borç ilişkilerinde erkeklerle kurdukları ticari denge, onların hukuk ve finans mekanizmalarına olan hakimiyetlerini ispatlamaktadır. İncelenen otuz iki kredi vakasının onunda alacaklı konumunda bulunmaları, azatlı kadınların sadece borçlanan bireyler değil, sermaye yöneten aktörlere dönüştüklerini doğrulamaktadır. Gayrimenkul sahipliği bu noktada bir barınma konusu olmaktan öte, bir tür nakit sağlama aracı olarak işlev görmüştür. Nakit ihtiyaçlarını karşılamak için mülklerini tamamen elden çıkarmak yerine, rehin, vefa ve istiğlâl gibi yöntemlerle teminat olarak kullanmaları, Osmanlı finans sisteminin imkânlarını bir iktisadi rasyonalite ile yönettiklerini kanıtlar. Karmaşık finansal işlemleri bizzat yürütmeleri, azatlı kadınların hukuk kurallarına ve piyasanın hesap ve kâr mantığına hâkim olduklarını göstermektedir. Bu yöntemlerle mülkiyet haklarını koruyarak borçlanabilmeleri ve borç verebilmeleri azatlıların iktisadi "oyunu kuralına göre oynama" becerilerini açıkça yansıtmaktadır.

Elde edilen bulgular, Osmanlı mülkiyet rejiminin XV. yy. gibi erken bir tarihte bile, Avrupa'daki kısıtlayıcı hukuk sistemlerinin aksine, toplumun en alt katmanından gelen kadınlara tam bir iktisadi serbestlik alanı tanıdığını ispat etmektedir. İngiltere'de evli kadınların mülkiyet haklarının eşlerine geçtiği (coverture) bir dönemde, Bursa'da azatlı bir cariyenin kendi mülkünü yönetmesi, kredi vermesi ve vekiller aracılığıyla şehirler arası borç takibi yapabilmesi, Osmanlı hukuk sisteminin kadın failliğine tanıdığı alanın genişliğini açıkça sergilemektedir. Söz konusu hukuki tablo, yalnızca Bursa özelinde değil, Osmanlı hukuk birliği çerçevesinde imparatorluk sathında geçerli olan ileri düzey bir hukuki altyapının sonucudur. Neticede mevcut hukuk sistemi, Osmanlı idaresinde yaşayan hür ya da

azatlı, her dinden ve milletten kadının bu geniş ekonomik ve hukuki haklardan yararlanabildiği bir zemin sunmuştur.

Bursa Şer'iyye Sicilleri üzerinden gerçekleştirilen bu çalışma, azatlı kadınların Osmanlı modernleşmesi öncesindeki "görünmez" ancak "etkin" iktisadi rollerini ortaya çıkarmıştır. Gayrimenkul mülkiyeti ve kredi ilişkileri üzerinden yapılan bu inceleme, azatlı kadınların ekonomik bağımsızlık inşa etme ve finansal piyasalarda aktif birer aktör olarak yer alma kapasitelerini sergilemektedir. Netice itibarıyla bu tespitler, erken Osmanlı toplumunda kadının konumu ve iktisadi yetkisine dair mevcut literatüre yeni bir perspektif kazandırmakta ve gelecekteki araştırmalar için bir zemin oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Meşihat Bursa Şer'iyye Sicilleri:

BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2458), A/3 (883-886/1478-1481).

BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2459), A/4 (889-890/1484-1485).

BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2464), A/8 (896-897/1491-1492).

BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2475), A/19 (904/1498-1499).

BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2476), A/20 (915-917/ 1509-1512).

BOA. MŞH. ŞSC. d. Bursa (Yer Bilgisi 2655), A/199 (859-860/1455-1456).

Kitap ve Makaleler

Akyılmaz, Gül. "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (Ankara 2017), s. 325-364.

Aksu, Muhammet ve Fırat Yaşa, "Eşiktekiler: IV. Mehmed Dönemi Bursa'sında Mükateb ve Müdebber Köleler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.27, sy.50, Bursa 2026, s. 209-223.

Apaydın, Yunus. "Karz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, Ankara 2001.

Araz, Yahya. "Cariyeler, Efendiler ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul'unda Hamile ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790-1880)", Kebikeç, sy.37, İstanbul 2014, s. 233-260.

Argıt, Betül İpşirli. Women in the Early Modern Ottoman World: A Bibliographical Essay, Akademik Araştırmalar Dergisi, 15:60, (İstanbul 2014), s. 1-28.

Aydın, Mehmet Akif. "Kadın". Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24. Ankara 2001.

Barkan, Ö. L, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserleri*, İstanbul 1980, s.575-724.

Bogucka, Maria. "Women and Religion in the Early Modern Period", A*cta Poloniae Historica*, 77, (Polonya 1998), s. 5-25.

Bozkurt, Nebi. "Ev". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul 1995.

Çakır, İbrahim Etem. "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 36, Konya 2014, 201-216.

Ekin, Ümit. "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 29, sy. 47, 2010, s. 23-37.

Engin, Nihat. *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Erdem, Y. Hakan. *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, çev. Bahar Tırnakcı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Erickson, Amy Louise. *Women and Property in Early Modern England*. Routledge Press, New York:1995.

Erünsal, İsmail E: Yirmi İki Mürekkep Damlası, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

Faroqhi, Suraiya. "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, 1. bs., (çev. Necmiye Alpay, ed. Madeline C. Zilfi), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

———. "Loncalar Dışındaki İşçiler: Gezgin Tüccarlar, Kadınlar ve Köleler", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, Cilt 2, Halil İnalcık, Donald Quataert, Eren Yayınları, İstanbul 2004.

———. Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri' de Ev Sahipleri ve Evler. (çev. Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

———. Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, (çev. Gül Çağal ı Güven, Özgür Türesay), YKY, İstanbul 2003.

———. Women in the Ottoman Empire A Social and Political History, I.BİN Tauris, Londra 2023.

Gerber, Haim. "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700",JMES 12, (Cambridge 1980), s. 231-244.

Güler, Ümit. "17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicillerine Göre Kölelik İddiası Karşısında Hürler ve Âzatlılar", *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 2017, II, sy. 2, s. 169-194.

Güler, Ümit. "Osmanlı Diyarbekiri'nde Köle ve Cariyeler (18. ve 19. yy.)", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* , Cilt-Sayı 60, İstanbul 2021, 29-56.

Habib, Habibullah. "Osmanlı Devleti'nde Vekâlet Akdinin Uygulanması (1008- 1009/1599-1600 Tarihli B-18 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicili Örneği)". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7, sy.1, (İstanbul 2021), s. 460-483.

———. "Osmanlı Hukukunda Finans Temin Yöntemleri: XV-XVI. Asır Bursa Şer'iyye Sicilleri Örneği". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.

———. Habibullah Habib, "Osmanlı Hukukunda Bürokratik Geleneğin Tesisi: Bursa Kadılığı ve Kadı Sicillerinin Oluşumu", Kadim Dergisi, sy.7, Sakarya 2024, 157-175.

Hanawalt, Barbara A. *The Wealth of Wives (Women, Law and Economy in Late Medieval London*. Oxford University Press, Oxford 2007.

Hızlı, Mefail. "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, sy.1, (Bursa 2003), 367-426.

İyigönül Atasağun, Şule. "Bursa Şer'iyye Sicillerinde Cariye ve Azatlı Kadınlar (1456-1512): Azat Edilme Süreçleri ve Osmanlı Toplumundaki Yansımaları", *Hazine-i Evrak Dergisi*, 7 (8), (İstanbul 2025), s. 471-500.

Jennings, Ronald C. "Women in Early 17Th Century Ottoman Judicial Records-the Sharia Court of Anatolian Kayseri". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, sy 18.1 (1975): s. 53-114.

Kılıç, Yusuf. "Osmanlı Hukuku'nda Vekâlet Sözleşmesi". Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Maydaer, Saadet. "Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar ve Mal Varlıklarının Kaynakları", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, (Ankara 2019), s.143-158.

Ogilvie, Sheilagh. "How Does Social Capital Affect Women? Guilds and Communities in Early Modern Germany", *The American Historical Review* 109, no.2, (Chicago 2004), s. 325-335.

Olivier, Guillaume Antonie. *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul.* Haz. Aloda Kaplan, Kesit Yayıncılık, İstanbul 2007.

Pay, Salih. "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt:10, sy.2, 2001, 87-95.

Peltomaa, Sari Katajala-Raisa Maria Toiva, Introduction to Medieval and Early Modern Experiences of Gender and Faith, Routledge Press, London and Newyork, 2021

Sak, İzzet. Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler 17. Ve 18. Yüzyıllar (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1992.

Sak, İzzet. "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl), *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s.159-197

Sahillioğlu, Halil. "15. Yüzyıl Sonunda Bursa'da İş ve Sanayi Hayatı: Kölelikten Patronluğa". *Bibliotheque Del'Institut Françaıs D'etudes Anatoliennes D'Istanbul, Memorial Ömer Lütfi Barkan* XXVIII (Paris 1980): s. 179-188.

———. "Muamele-i Şer'iyye". *İktisat Dergisi* 27, sy 164, (İstanbul 1978), s.10-16.

Tanyeli, Uğur. "Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. Yüzyıllar)", *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, 335-337 der. Suraiya Faroqhi ve Christoph Neumann, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

Uğur, Yunus. "Şer'iyye Sicilleri", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 8-11.

Whisttle, Jane."Putting Women Back İnto the Early Modern Economy:Work, Occupations, and Economic Development", The Economic History Review, (Oxford 2024), s. 1125-1153.

Yağcı, Zübeyde Güneş. "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", *Karadeniz Araştırmaları*, VIII, 2005,s. 12-30,

Yaşa, Fırat. "Between Life And Death: Slaves And Violonce in Crimean Society in The Last Qoarter of 17th Century", SUTAD, Aralık 2019; (47): 433-443.

Yaşa, Fırat. "Three Enslaved Husbands: Layers of Enslavement in the Early Modern Crimean Khanate", *Journal of Islamic Studies*, Oxford 2026.

Yerasimos, Stefanos. "16. Yüzyılda İstanbul Evleri", *Soframız Nur Hanemiz Mamur- Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınma*, (ed. Suraiya Faroqhi, C. K. Neuman), Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Yıldız, Kemal. *İslâm Yargılama Hukukunda Şahitlik*, Hâcegân Akademi Kitaplığı, İstanbul 2005.

Yılmaz, Emre Can. "Fetih ve Sonrasinda İstanbul'da Barinma Kültürü", *İstanbul Ansiklopedisi*. C. 8, (İstanbul 2015), s.152-172.

Zarinebaf-Shahr, Fariba. "Osmanlı Kadınları ve 18. yüzyılda Adalet Arama Geleneği", *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline Zilfi, çev. Alpay Necmiye), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

———. "From Mahalle (Neighborhood) to the Market and the Courts Women, Credit and Property in EighteenthCentury Istanbul", Across the Religious Divide: Women, Property, and Law in the Wider Mediterranean (ca. 1300-1800), (haz. Jutta Gisela Sperling - Shona Kelly Wray), Routledge Press, New York 2009.

Extended Summary

"The Economic Roles of Manumitted Women in 15th-Century Bursa: Real Estate and Credit Relations" provides a comprehensive examination of the social and economic integration of manumitted slave women (atikes) in 15th-century Ottoman society. By analyzing 110 records from the Bursa Sharia Court Registers (Bursa Şer'iyye Sicilleri) between 1455 and 1492, the research illuminates how these women—who were, until recently, the property of their masters—successfully transformed into independent economic actors through capital accumulation and prudent property management.

The Ottoman legal framework provided a robust foundation for this transition by granting women, regardless of their manumission or marital status, equal property rights and the capacity to engage in legal transactions. This system stands in sharp contrast to the coverture system in Early Modern England, which legally silenced married women and transferred their property rights to their husbands. Archival data confirms that freedwomen in 15th-century Bursa were not passive participants in the economy; on the contrary, they actively managed diverse properties, including modest residences, workshops (kârhâne), and farms, and demonstrated the ability to represent themselves in court without the need for intermediaries.

The research categorizes the mechanisms through which these women acquired property into four distinct groups: gifts from their former masters, transfers through marriage, direct purchases via personal savings, and

inheritance. The high frequency of purchases using personal capital indicates that these women successfully accumulated wealth following their freedom. Furthermore, spatial analysis reveals that these women were not confined to specific, marginalized zones; rather, they were heterogeneously integrated into the urban fabric of Bursa, with a notable concentration in neighborhoods surrounding the commercially vibrant markets and inns (hanlar) rather than the older, more expensive administrative core of the city. Quantitative analysis of the 110 records underscores the active nature of their economic roles: 42% of the transactions involved these women as buyers, while 34% involved them as sellers. These transactions were frequently conducted with male counterparts, demonstrating that freedwomen moved freely within broader commercial networks without facing gender-based exclusion. Additionally, their participation in philanthropic activities, such as establishing waqfs (endowments) (14%) and engaging in gift-giving (hiba) (9%), highlights their social visibility and contribution to the Ottoman tradition of charity.

The study offers compelling case studies to illustrate this mobility. For example, a 1455 record documents a woman named Devlet who, after being freed, personally appeared in court to purchase a home in the At Pazarı district for 300 dirhams. Other instances highlight women like Benefşe binti Abdullah, who possessed the financial stature to fund long-distance travel and assume titles such as Hâcce. Even more striking are the financial strategies employed by freedwomen, such as the use of bey‘ bi’l-vefâ (conditional sale) and istiğlâl (lease-back) methods, which allowed them to secure credit by using their property as collateral, thereby maintaining economic leverage without permanently relinquishing their assets.

In conclusion, the findings demonstrate that the Ottoman property and credit regime was profoundly inclusive, providing even the most disenfranchised segments of society with the tools to become active economic subjects. By documenting the "visible" agency of these women, the study enriches the historiography of the 15th-century Ottoman Empire and effectively challenges the perception of their invisibility in historical records by proving that their economic contributions were far more structured than previously acknowledged in traditional literature.